

Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine

On The Factors That Effected the Russo-Ottoman Wars (1710-1829)

<https://doi.org/10.52792/tws.988590>

Fatih YEŞİL¹

Araştırma Makalesi

¹ Prof. Dr. – Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0002-5856-6045

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatih YEŞİL

E-posta/E-mail:

fyesil@hacettepe.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

30 Ağustos 2021

Revizyon talebi/Revision

Requested:

-

Son revizyon /Last revision:

-

Kabul tarihi/Accepted:

12 Ekim 2021

Atıf/Citation:

Yeşil, Fatih. “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 99-116.

Özet

Bu çalışma 1710 ile 1829 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Harplerini etkileyen temel faktörleri ele almaktadır. Genel olarak harp tarihinde gözlemlendiği üzere coğrafya her iki ordunun da hareketlerini etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Harekatların birbirinden farklı özellikler arz eden üç farklı sektörde, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey kesimi ve Balkanlar, gerçekleştirildiği savaşlarda hasım ordular öncelikle her biri farklı özelliklere sahip coğrafi mekanlarda hayatta kalmayı başarmak durumundaydı. İntikal rotalarına karar verilmesinde ve lojistik faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde yürütülmesinde belirleyici olan coğrafyanın yanı sıra silah teknolojisi ve subayların bilgi, askerlerin eğitim düzeyi de muharebelerin sonuçları üzerinde etkili olan faktörlerdi. Emir-komuta birliği, sevk ve idare gibi doğrudan bir muharebenin sonucuna etki eden unsurlar da yine söz konusu muharebeler hakkında yapılacak değerlendirmelerde dikkate alınması gereken faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan gücüne ilaveten iki devletin sahip olduğu mali kaynaklar ve bunları kullanabilme kapasitesi ise orduların cephede kalma sürelerini belirlemekteydi. Avrupa diplomasisi ve bu çerçevede iki devletin kurdukları ittifaklar da muharebeleri etkileyen faktörler arasında önemli bir yere sahipti.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Harpleri, Askeri Coğrafya, Rus Ordusu, Osmanlı Ordusu, Avrupa Diplomasisi

Abstract

This article searches for the factors which effected the Russo-Ottoman wars between 1710-1829. As observed in military history, geography is one of the most important factors that effected the operations of both armies. In the wars which fought in three different sectors, Caucasus, Northern Black Sea region and Balkans, the belligerents were first be able to survive in these territories each of which have particular features. Besides geography that is decisive in mapping the marching routes and carrying out the logistic activities, technology of arms and level of knowledge and training of the officer corps and soldiers influenced the wars. The factors such as unity of commanding and command and control procedures that effected directly on the result of the wars must also be taken into consideration in the assessments on these wars. In addition to manpower, financial resources of both states and their utilization determined the duration that the armies remain in the battlefield. Furthermore, the alliances of both states forming based on the European diplomacy have a distinctive place in these factors.

Key Words: Russo-Ottoman Wars, Military Geography, Russian Army, Ottoman Army, European Diplomacy

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1475'de Kerç Boğazı'ndan Azak Denizi'ne geçerek Kırım'la temas etmesi ve bundan yaklaşık seksen sene sonra Rusların, Korkunç İvan önderliğinde Volga Nehri'nin güneyine doğru ilerleyerek 1556'da Astrahan'a düzenledikleri sefer, Rusları ve Osmanlıları ilk defa karşı karşıya getirdi.¹ Bu ilk karşılaşmanın ardından her iki devletin de dikkatlerini Avrupa'ya ve kendi iç meselelerine çevirmesi, bölgede yaklaşık yüz elli sene büyük bir çatışmanın meydana gelmemesinin ardındaki temel sebeplerden birisiydi. Bu süre zarfında Rusya'nın kuzeyden, Osmanlıların ise güneyden Ukrayna'ya ilerleyişlerine devam etmesi iki devletin kaderlerinin kesişmesi anlamına geliyordu. 1676'da Lehleri yenilgiye uğratan Osmanlıların nüfuz alanlarını Ukrayna'ya doğru genişletme çabası bir kez daha iki devlet arasında temas kurulmasını sağladı. Bu dönemde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Dinyeper Nehri'ni kontrol eden Çehrin Kalesi'ni fethi Ruslar'ın, nehrin doğusuna çekilmesiyle sonuçlandı. 1681'de imzalanan Bahçesaray Antlaşması'yla beraber Karadeniz'den uzaklaştırılan Rusya'nın, önüne çıkan ilk doğal engel Dinyeper Nehri'ni aşabilmek için bir süre daha beklemesi gerekecekti.²

Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan, bu süre zarfında Avrupa diplomatik çevresine entegre olmaya başlayan Rusya'nın, Doğu Avrupa'ya ilerleyişine set çeken iki büyük siyasi güçtü. Ancak Ruslar henüz, stratejik hedeflerinin kesiştiği devrin iki büyük devletini aynı anda karşılıklı olarak alabilecek kadar güçlü bir orduya ve böylesi büyük bir orduyu destekleyebilecek ekonomik altyapıya sahip değildi. Dolayısıyla Rus yönetimi, Lehistan'a nazaran kendisi için daha büyük bir tehdit olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'na öncelik vermeyi tercih etti. Halen savaştan ziyade diplomasiyi ön planda tutan bir dış politika takip eden Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu uluslararası alanda yalıtarak zayıflatmayı tercih ediyordu.

II. Viyana Kuşatması'nın 1683'te başarısızlıkla sonuçlanması Rusya'ya bu bağlamda aradığı fırsatı verdi. 1684'te Papa XI. Innocent önderliğinde Habsburglar, Lehistan ve Venedik tarafından Osmanlılara karşı kurulan Kutsal İttifak'a 1686'da katılan Rusya, 1687 ve 1689'da düzenlenen akınlarla uzun süredir kendisini rahatsız etmekte olan Kırım'a ve 1695-1696'da Don Nehri'nin denize döküldüğü bölgeyi kontrol eden Azak Kalesi'ne saldırdı.³ Savaşın sonunda, 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak'ta tutunmayı başaran Ruslar, ilk defa Karadeniz'le temas kurmuş ve her ne kadar Kırım'ın anahtarı konumundaki Perekop Berzahı'nı (Orkapı) aşamamış olsalar da Kırım Hanları'na ödedikleri yıllık haraçtan kurtulmuşlardı. Karadeniz'de, Azak Kalesi'nin hemen karşısında (Taganrog) inşa ettikleri deniz üssü ise Rusların belki de en önemli kazanımıydı.⁴ Erken dönemde Volga, Azak ve Kırım boylarında yaşanan bu çatışmaların ardından Rusya ve Osmanlılar, 1710-1829 yılları arasında altı defa daha muharebe meydanlarında karşılaşacaklardı.

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleter*, 46 (1948): 349-398; Janet Martin, *Medieval Russia (980-1584)*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 396-397.

² C. B. O'Brien, "Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray", *Russian Review*, 11 (1953): 259-268; Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, (Londra: Routledge, 2007), 155-172.

³ Davies, *age*, 183; Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West, Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800*, (Londra: Routledge, 1981), 12; D. Y. Shapira, "The Crimean Tatars and the Austro-Ottoman Wars", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. C. Ingraio-N. Samardic-J. Pesalj, (Indiana: Purdue University Press, 2011), 135.

⁴ B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, (Londra: Archon Books, 1965), 22-24.

ASKERİ COĞRAFYA

XVIII. yüzyılın önde gelen askerî düşünürlerinden Henry Lloyd'un (1718-1783) ortaya koyduğu üzere topoğrafya hem stratejik seviyede hem de operasyonel düzeyde savaşı etkileyen faktörlerden ilki ve belki de en önemlisidir. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi iki devletin genişleme yönlerinin kesişmesi, stratejik çatışmanın başlangıcına işaret ederken, hareketlerin yürütüldüğü mekânın coğrafi durumu muharebelerin gelişimini doğrudan etkilemekteydi. Zaman içerisinde İsveç, Lehistan, Osmanlılar, İran ve Orta Asya hanlıkları ile hemhudut olan Ruslar, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinde yer alan merkezi topraklarını bir yüzyıl öncesine nazaran genişletmişti. Bu genişleme Rusya'yı ister istemez hem siyasi hem de coğrafi engellerle kuşatılmış bir coğrafya ile baş başa bırakacaktı. Nitekim Osmanlılarla ilk temas, aşılması gereken coğrafi engeller olarak görülen Volga, Don ve Dinyeper nehirlerinin suladığı bölgede kurulacaktı. Volga Nehri'ni takip ederek güney doğuya doğru yönelen Ruslar kaçınılmaz bir biçimde, İran ve Osmanlı devletlerinin çatıştıkları bölge ile karşılaşacaktır. Söz konusu çatışmanın ve kabile temelli güç odaklarının bölgeye egemen olmasının, Rus ilerleyişini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Kuban ve Dinyeper nehirlerinin arasındaki steplerin hâkim olduğu Azak havzası ve Kırım, Rusların zaman içerisinde hakimiyet kuracakları bir diğer bölgedir. Doğudan batıya doğru Dinyeper, Bug, Dinyester, Prut ve Tuna nehirlerinin arasında kalan geniş coğrafya ise Osmanlı-Rus rekabetine sahne olan üçüncü sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkan dağları ile Kafkaslar arasına giren Karadeniz bir taraftan iki ülke arasındaki çatışma alanlarını birbirinden ayırmakta diğer taraftan da bizzat kendisi bir çatışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda sık sık Rus ordularının işgaline uğrayacak olan Eflak ve Boğdan, Karadeniz'i bir hilal gibi kuşatan bu geniş alanın batısında kalmaktadır. Buradan Tuna'nın güneyine doğru inildiğinde ise işgalci orduların önünde Balkan dağları bir duvar misali yükselir. Karadeniz'in doğusunda da durum çok farklı değildir. Kuzeyden güneye doğru Sohum, Anaklia ve Poti gibi Karadeniz kontrolü açısından önem arz eden kıyı kesimlerinin ardından Batı Gürcistan'daki Rion vadisi askeri harekate olanak tanıyan coğrafi özellikler taşımaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında İran-Osmanlı-Rus sınırlarının kesiştiği bu bölgenin güneyinde kalan Kafkas dağları, tıpkı batıdaki kardeşleri Balkanlar gibi büyük bir coğrafi engel olarak görülebilir. Ancak sınırların kesiştiği bu bölgedeki "zengin" etnik yapının, Rusya'ya ilerleyişi esnasında değerlendirilebileceği fırsatları sunduğu unutulmamalıdır.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleyerek XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u karadan tehdit edebilecek bir güç haline gelmesi birkaç aşamada gerçekleşti. Öncelikle Dinyester ile Kuban'ın güneyini ele geçirmeye çalışan Rusya için Don Nehri'nin denize döküldüğü bölgeyi kontrol eden Azak Kalesi ilk hedefti. Azak Denizi'ne giriş-çıkışa olanak veren Kerç Boğazı'nı koruyan Kerç Kalesi, Kuban Nehri'nin güneyinde yer alan Anapa ve bunların ardından Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan Perekop Berzahi'nin aşılması Rusya açısından diğer stratejik hedeflerdi. Kuzey Karadeniz'in köprübaşı (*tête de pont*) olarak görülen Kırım'ın işgal edilemese bile Osmanlı hakimiyetinden koparılması batısındaki Dinyeper Nehri'nin denize döküldüğü bölge açısından büyük bir öneme sahip olan Kılburun ve Özi (Ochakov) ve Kırım'ın doğusunda bulunan Azak kalelerinin ele geçirilmesine bağlıydı. Zira söz konusu kaleleri kontrol altına almadan Kırım yarımadasına giren bir ordunun her iki kanadı da saldırıya açık durumda bulunacaktı. Bu kuşatmalar için Rus ordusunun sırasıyla Dinyeper ve Bug nehirlerini aşması ve iki nehir arasında kalan geniş ve boş steplerde hayatta kalmayı başarması şarttı. Su ve yiyecek bulunmayan bu geniş arazide zafer kazanmanın anahtarı hız ve iyi işleyen lojistik hatların

kurulmasıydı. Rusya'nın, Balkanlara doğru ilerleyişi esnasında Bug nehrini geçtikten sonra karşısına çıkacak bir diğer önemli engel, Tuna'dan önceki Osmanlı savunma hattının kurulu olduğu Dinyeper Nehri'ydі. Osmanlı ordusunun aynı zamanda lojistik depolar ve toplanma merkezleri olarak kullandığı kuzeyde Hotin, güneyde Bender gibi iki önemli kalenin koruduğu Dinyeper'den sonra Prut Nehri Rus ordusu için Tuna'dan önceki son duraktı. Coğrafi engeller olarak görülen nehirleri, inşa ettiği ince donanma ile lojistik rotalara tahvil etmeyi başardığı ölçüde zafer kazanan Rus ordusu, XVIII. yüzyıl sonunda bir taraftan her savaşla birlikte bir doğal engeli atlarken diğer taraftan da Kırım'ı önce nüfuzu altına alacak ve daha sonra da işgal edecekti.⁵ Askeri manevralar için oldukça geniş bir alan veren Boğdan, Kırım'ın düşmesiyle beraber Prut'u çok daha rahat bir biçimde aşmaya başlayacak olan Rus ordularının ilk hedefi haline geldi. Siret, Birlat ve Bistritz nehirlerinin üçe ayırdığı Boğdan'ın sık ormanlarla kaplı olması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın sahip olduğu Frederisyen ordunun önündeki en büyük engeldi. Boğdan'ın başkenti Yaş'ın işgalinden sonra coğrafya, Rus ordusunu Tuna'ya doğru yönlendirecekti.⁶ Zira Yaş'ın batısında, kuzey-batı, güney-doğu doğrultusunda uzanan Karpat Dağları, bugünkü Romanya'nın ortasında batıya doğru kıvrılarak Sırbistan'a kadar yüksekliği belirli bir seviyenin üzerinde tutmaktadır. Karpatlar ile Tuna arasında kalan geniş düzlük ise askeri harekate son derece elverişli bir alandı.

Kırım'ın İstanbul hakimiyetinden çıkması sadece siyasi değil, askerî açıdan da Osmanlı-Rus harplerinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Nitekim Kırım'ın düşüşü Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında ikinci bir cephenin açılması anlamına geliyordu. Rusya bu noktadan itibaren Karadeniz'in doğusunda kalan bölgede operasyonlarını yoğunlaştırarak, öncelikle Doğu Gürcistan'ı işgal edecekti. Rusya'ya, sınırlarını Hazar Denizi kıyılarına kadar genişletme imkânı veren bu yeni harekât alanı, St. Petersburg idaresinin Orta Asya'ya nüfuz etmesini sağlayacak ve XIX. yüzyılda İran ve Afganistan'daki Rus-İngiliz rekabetine (*The Great Game*) zemin hazırlayacaktı. 1723'te St. Petersburg'da imzalanan Rusya-İran barışı ve 1724'de İstanbul'da imzalanan Osmanlı-Rusya antlaşmalarıyla⁷ Rusya bir taraftan Derbent'i alarak Bakü'ye kadar nüfuz ederken diğer taraftan da Hazar Denizi'nin batı ve güney kıyılarında hakimiyet kuracaktı. Dolayısıyla bu antlaşmalarla Rusya yeni bir güç odağı olarak girdiği Kafkasları, Osmanlı İmparatorluğu ile paylaşmıştı.⁸ İlk defa Kafkasları aşarak Hazar Denizi'nin güneyine inmelerinden yaklaşık bir asır sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828) ile Aras'ın sol sahilinin Rus kontrolü altına girmesi lojistik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında hareket yapacak orduyu rahatlatan bir başka gelişmeydi.⁹ Rusya'nın Aras'ın sağ sahiline inerek Sürmeli (İğdır) Ovası'nı ele geçirmesi ve 1917'ye kadar bölgeyi elinde tutması ise bölgedeki askeri harekati daha da kolaylaştıracaktı.

Bu genişlemeyle eşzamanlı olarak Gürcistan'ın batı sahillerini de işgale başlayan Ruslar, zaman içerisinde Karadeniz'in tüm doğu kıyılarına hükmeden bir duruma gelecekti. Kuban Nehri'nin güneyinden, kuzey-batı güney-doğu istikametinde Karadeniz'in doğu kıyı şeridinde paralel ilerleyerek Hazar Denizi'ne ulaşan Kafkas Dağları bu bölgedeki en önemli coğrafi engeldir. Taman Yarımadası'ndan Hazar'a kadar uzanan sahaya hükmeden Kafkaslar üç farklı güzergahtan aşılabilmekteydi. Bunlardan ilki olan sahil yolunun kuzey girişini tutan Anapa, bölgedeki kalelerin

⁵ Alan Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

⁶ F. R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828-1829*, (New York: Redfield, 1854), 42-43.

⁷ Gabriel Noradunghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. I, (Paris: Librairie Cotillon, 1897), 233-238.

⁸ Frank S. Russell, *Russian Wars with Turkey*, (Londra: Henry S. King & Co., 1877), 16.

⁹ William Monteith, *Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskievich*, (Londra: Longman, 1856), 152.

belki de en önemlisiydi. Gürcü Yolu olarak da bilinen bölgedeki ikinci güzergâh, Terek vadisini, Daryal Geçidi üzerinden Kafkas Dağları'nın güneyinde kalan Tiflis'e bağlıyordu. Bu rota Rusların düzenleyecekleri hareketlerde en çok kullanılacak olandır. Üçüncü güzergâh ise Hazar Denizi ve Dağıstan arasında bulunuyordu. Derbent, son güzergahın en dar bölümü olması sebebiyle stratejik öneme sahip bir diğer bölgeydi. Dağ silsilesinin aşılmasının ardından kuzeyde Ahıska-Batum-Ardahan üçgeni ve güneyde Kars-Erzurum-Beyazıt üçgeni Anadolu'nun girişini tutan iki önemli sahadır. Yaklaşık 6.000 kilometre karelik bölgeyi koruyan Osmanlı birlikleri sol kanatlarını genellikle, sarp ve ağaçlık tepeler üzerine kurulu Batum'a yaslarken sağ kanatlarını da Ağrı dağına dayamayı tercih ediyordu. Bu sahanın batısındaki Çoruh ve doğusundaki Kura nehirleri bölgeyi ikiye ayırırken, haritaya ilk bakışta işgal gücünü engelleyen setler olarak göze çarparlar. Ancak Osmanlıların Kura Suyunun her iki yakasını da kaybetmesinin ardından bölgedeki diğer nehirlerin Rus ordusunun harekât yaptığı istikamette akması Anadolu'ya lojistik sevkiyatı kolaylaştıran bir faktördü.¹⁰ İşgali kolaylaştıran coğrafi unsurlara karşılık Batum ve Ağrı arasındaki sahanın sarp ve kayalık olması savunmacıya avantajlı bir mevkide tutunma imkânı veriyordu.¹¹ Erzurum, bu noktada Rus ordusunun Kafkaslar üzerinden yapacağı operasyonlarla ulaşabileceği sınırı oluşturuyordu. Zira devrin ulaşım şartları göz önünde bulundurulduğunda Rus ordusu, Erzurum'dan itibaren lojistik menzilden çıkmaktaydı. Buradan itibaren Anadolu'nun içlerine, örneğin yolların kesişim noktası Sivas'a ilerleyebilmek için Ruslar, Anadolu'nun Karadeniz sahil şeridinde yönelmek durumundaydı. Bir başka ifadeyle Erzurum'dan kuzeye sevk edilecek kara birliklerinin, Karadeniz filosuyla müşterek bir operasyonla Trabzon veya Samsun gibi bir liman şehrini ele geçirerek Kafkas rotasını denizden by-pass etmesi, lojistik açıdan şarttı.¹²

Kırım'ın düşmesi sadece Doğu Karadeniz'de yürütülen hareketler için değil, Balkanlar açısından da büyük bir öneme sahipti. Kırım Yarımadası'nın güney batı ucunda bulunan ve büyük gemilerin yanaşabileceği derinlikte bir limana sahip Sivastopol'da bir deniz üssü kurulması Balkanlara düzenlenecek askeri operasyonları lojistik açıdan rahatlatarak bir gelişmeydi. Tuna'nın güneyine inen Rus ordularının, Karadeniz filosuyla birlikte düzenleyecekleri müşterek operasyonla Varna'yı işgal etmesi, Kırım ve Balkanlar arasında denizden lojistik hat çekilmesi anlamına geliyordu. Böylece XIX. yüzyılda sık sık Tuna'nın güneyine geçecek olan Rus orduları, ihtiyaç duydukları lojistik malzeme ve askeri destek için sadece kara yoluna mahkûm olmayacaktı. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Varna limanının, Tuna Nehri'nin aşılmasında oynadığı rolün benzerini yüzyılın ilerleyen safhalarında Balkan Dağlarının güneyinde yer alan Burgaz ve Süzebolu gibi limanlar oynayacaktı.

¹⁰ F. R. Chesney, *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris*, c: I, (Londra: Longman, 1850), 147-148.

¹¹ Aleksandr Sergeevich Puskin, *A Journey to Arzurum*, çev. B. Ingemanson, (Michigan: Ardis, 1974), 51-54.

¹² Kafkas coğrafyası ile ilgili olarak bkz: Franz Ritter von Rudtorffer, *Militär-Geographie von Europa*, (Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1839), 490 ve H. O. Killmeyer, *Militär-Geographie von Europa mit den asiatisch-russischen und asiatisch-afrikanisch-türkischen Laendern*, (Stuttgart: J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1857), 302-309. W. E. D. Allen-P. Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 3-9. Bu konuda ayrıca bkz: P. I. Averyanov, *Osmanlı-İran-Rus Savaşlarında Kürtler (XIX. Yüzyıl)*, çev. İ. Kale, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), 24-25. Bunlara ilaveten Kafkasya'nın gerek beşerî coğrafya gerek topoğrafya bakımından Osmanlı-Rus-İran harpleri bağlamında oynadığı önemli rol hususunda daha ayrıntılı bilgi için okur şu önemli çalışmaya müracaat etmelidir. Serkan Keçeci, "The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)" (Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, 2016), 33 vd.

Bu bağlamda Rusya'nın Karadeniz'deki etkinliğinin artırması, Balkanlar ve Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştıracak imkanları kendisine veriyordu.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı-Rus çatışmasına ev sahipliği yapan Balkan coğrafyası bu noktada özel bir ilgiyi hak etmektedir. Prut Nehri'nden sonra Yaş'ın kontrol altına alınması güneye inen işgalci kuvveti iki büyük coğrafi engelle karşı karşıya bırakır: Tuna Nehri ve Vidin'in güneyinden başlayarak ve nehre paralel olarak yükselen Balkan Dağları. Kozluca-Niğbolu istikametinde Osmanlı-Rus muharebelerinin yapıldığı sahayı ikiye ayıran Tuna, Zıstovi'den itibaren kuzey-batıya yönelerek Rusçuk, Yergöğü ve Silistre'ye ulaşır. Bu bölgeyi geçtikten sonra Fokşani'den itibaren kuzeye doğru ilerleyen nehrin üzerinde İbrail, Maçın ve Kalas kaleleri bulunmaktaydı. Buradan itibaren güney doğuya kıvrılan Tuna, İsakçı, Tulça ve İsmail kalelerinin bulunduğu bölgeden Karadeniz'e dökülüyordu.¹³ Sırayla Belgrad, Adakale, Vidin, Niğbolu, Zıstovi, Rusçuk, Tutakan, Silistre, Rahova, Hırsova, Maçın, İsakçı, Tulca, Karahasan ve Köstence Tuna bölgesindeki ilk savunma hattını oluşturuyordu. Ancak Rus ordusunu bölgede sadece Osmanlı tahkimatları zorlamıyordu. Nitekim Tuna'nın sağ kıyısının (güney), sol yakasına (kuzey) göre daha yüksekte bulunması geçişi zorlaştıran en önemli problemlerden birisiydi.¹⁴ Tuna kıyısı takip edilerek güneye ilerlendikçe nehir yatağının daha kayalık hale gelip akıntının hızlanması ulaşımı zorlaştırmaktaydı.

Nehrin debisinin artmasının ve yatağının kayalıklarla kaplı olmasının yanı sıra Tuna üzerindeki Osmanlı tahkimatları da geçişi zorlaştırıyordu. Tuna Nehri üzerinde stratejik bir konumda bulunan Adakale, bir ada olmasının verdiği askeri avantajla Tuna üzerindeki Osmanlı savunma hattının en önemli kalelerinden idi. Adakale'den sonra karşılaşılan Vidin ise hem mimari açıdan hem de dış tahkimatlarıyla kanat akınlarına dayanıklı bir kaleydi. Vidin'in karşısında bulunan Kalafat ise köprübaşını tutmaktaydı. Vidin'e yaklaşık on beş kilometre uzaklıktaki Lom ve yine aynı mesafede bulunan Rahova, önemli garnizon kasabaları olarak Tuna geçişini zorlaştırıyordu. Vidin'in yaklaşık yetmiş kilometre doğusunda bulunan Niğbolu, Tuna'nın sağ kıyısındaki (güney) iki yükseltiyi korurken karşı tarafta yaklaşık 800 metre genişliğindeki bir alanı kontrol eden Eskikale ve Yenikale bulunuyordu. Tuna'nın sağ kıyısından devam edildiğinde önemli bir garnizon şehri olan Zıstovi karşımıza çıkar. Zıstovi'den hemen sonra ulaşılan Rusçuk yüksek konumu ve sekiz dış tahkimatıyla Tuna'daki savunma hattının en önemli kalelerinden birisiydi. Ancak Rusçuk tahkimatları gücünün önemli bir kısmını hemen karşısında bulunan Yergöğü'ne borçluydu. Tuna Nehri üzerinde Karadeniz'e doğru ilerlemeye devam edildiğinde Rusçuk'tan hemen sonra bir diğer güçlü Osmanlı tahkimatı olan Silistre ile karşılaşılır. Buradan itibaren kuzeye doğru yönelen Tuna'nın en önemli kalelerinden birisi olan Hırsova, beş dış tahkimatıyla bölgenin savunmasında vazgeçilmez bir rol üstlenmişti. Etrafı hendekle çevrili Hırsova'dan sonra gelen İbrail'in dış tahkimatının bulunmaması kalenin en ciddi zaafiydi. Bu zayıflığı, Dobruca ovasına inşa edilen çok sayıda küçük tabya ile örtülmeye çalışılsa da sahada kuvvetli bir ordunun bulunmaması halinde İbrail'in savunulması oldukça güçtü. Tuna'nın denize dökülmeden önceki en kuzey noktasında yer alan İbrail'in ardından sağ kıyıda bulunan yedi dış tahkimata sahip Maçın ve Tulca bölgedeki diğer

¹³ Tuna coğrafyasıyla ilgili olarak bkz: Rudtorffer, *age.*, s. 484

¹⁴ Alexander Bitis, *Russia and the Eastern Question, Army, Government and Society, 1815-1833*, (Oxford: Clarendon Press, 2006), 279.

önemli kaleler olarak göze çarpar. Kili ve İsmail kaleleri ise Tuna'nın Karadeniz'e dökülmeden hemen önce ayrıldığı üç koldan en kuzeydeki üzerinde bulunuyordu.

Dobruca ovasının doğusunda bulunan, Tuna ile Karadeniz sahili arasında kalan Tuna'nın üç kolunun suladığı bölge, coğrafi olarak Osmanlılar'a ikinci bir savunma alanı sunmaktaydı. Şumnu'nun merkezinde yer aldığı bu savunma bölgesi Prevadi, Varna ve Tırnova'yı içine alıyordu. Tuna'daki Osmanlı savunma hattının merkezinde bulunan Şumnu, Balkan dağlarının iki uzantısı tarafından at nalına benzer biçimde kuşatılmış bir vadiye kurulmuştu. Prevadi, Varna, Silistre ve Vidin'e açılan yol şebekesinin merkezinde bulunan Şumnu, güçlü bir savunma sistemine sahipti. Şumnu'nun kuzey-batısında kalan Istrancalara ve güney doğusundaki Çengel'e kadar bütün bölgeyi tahkim eden Osmanlılar, 1774'de General Rumyantsev'e ve 1810'da General Kaminski'ye bu bölgede direnmeyi başarmıştı.¹⁵ Tuna Nehri'nin batısından doğuya doğru, Vidin-Kalafat, Tutrakan-Oltaniçe, Silistre-Kalaryaş, Rusçuk-Yergöğü, İbrail-Maçin ve nihayet İsmail-Tulca geçişin nispeten kolay olduğu bölümlerdi.¹⁶ Bu bağlamda XVIII ve XIX. yüzyıllarda defaatle nehrin güneyine incek olan Rus orduları ilk defa Karl Ewald von Rönne'nin komutasında Tuna boyunda kendisini gösterecekti. İbrail istikametine doğru ilerleyen Rus birliklerinin, 13-14 Temmuz 1711'de şehre girmeyi başarması, devam eden savaş açısından olmasa da Rus askeri tarihi bakımından bir dönüm noktasıydı.¹⁷ 9-10 Mayıs 1773'te Suvorov komutasında yedi yüz kişilik bir grupla Tuna'nın güneyine,¹⁸ Kozluca'ya kadar inen Rus birlikleri süreç içerisinde daha çok Tutrakan, Hırsova, İsmail, Kalas ve İbrail'i nehir geçişi için kullandılar.

Balkan dağları ve Tuna arasındaki sahada kurulan ikinci savunma hattında ise Sofya, Tırnova, Şumnu, Prevadi ya da işgalci ordunun yaklaşma istikametine göre Varna, işgali ya da kuşatılması zorunlu olan bölgelerdi. Niğbolu'nun güneyinde kalan Plevne ile batıda ve doğuda Şumnu-Varna hattı, Tuna ve Balkan dağları arasındaki sahayı tutabilecek iki önemli mevkiydi. Ancak yükseltinin az olması sebebiyle yolcusuna Osmanlı başkentine en kolay ulaşım imkanını sağlayan rota Şumnu-Varna hattından geçiyordu. Bu hattın hemen kuzeyinde bulunan Kozluca, Şumnu'ya ve Varna'ya giden yolun ikiye ayrıldığı mevkiydi. Tuna hattındaki kale şebekesinin art bölgesinde yer alan Şumnu, aynı zamanda XVIII. yüzyılda Osmanlı seyyar cephe ordugahlarının kurulduğu şehirdi. Topoğrafyanın en iyi şekilde kullanılarak güçlü dış tabya ve tahkimatlarla güçlendirilmiş olan Şumnu, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rus ordularını durdurmayı başaracaktı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde de işgal görmeyecek olan Şumnu, Edirne'ye doğru ilerleyen Rus ordusu tarafından kuşatılarak geride bırakılacaktı. İstanbul'dan yaklaşık 469 km/86 saat uzaklıkta bulunan¹⁹ Şumnu'dan güneye doğru ilerlendiğinde, Balkan Dağlarının Karadeniz'le buluştuğu, Varna-Burgaz arasındaki sahil şeridi askerî açıdan elde tutulması zorunlu bir bölgeydi. Zira bu bölgeler savunmacıya, Balkan dağlarını aşmayı planlayan bir ordunun gerisiyle bağlantısını kesme ya da kanat akını yapabilme imkânı veren mevzilerdi. Dolayısıyla Balkan geçişi için, Kılâ-yı

¹⁵ Bu bağlamda Rus ordusunun Balkanlar'daki muhtemel yaklaşma istikametleri için bkz: Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns*, s. 55 vd.

¹⁶ İbrahim Köremezli, "Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)", ed. G. Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2013), 184; Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns*, s. 47-48 ve Helmuth von Moltke, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, (Londra: John Murray, 1854), 30-52.

¹⁷ Gavriil Golovkin, *Warhaftiger Journal und Relation, von demjenigen was zwischen der Armee von Sr. Czaris. Majest. und der Türkischen Seit dem 30. Mai st. v. 1711 passiret*, (Hamburg, 1711).

¹⁸ H. S. Spalding, *Suvoroff*, (Londra: Chapman and Hall, 1890), 43.

¹⁹ Georg Wilhelm von Valentini, *Lehre vom Krieg*, c: III (Der Türkenkrieg), (Berlin: J. W. Boicke, 1833), 42-43.

Erbaa olarak bilinen güçlü tahkimatlar (Vidin, Rusçuk, Silistre, Varna) ve az önce belirtilen bölgeler, tercihen Şumnu, işgal edilmese dahi kontrol altında tutulmalıydı. Fakat işgal ordusunun bölgede karşılaşacağı engeller bunlarla sınırlı değildi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Balkanlarda yaşayan Müslüman nüfusun Tuna ve Balkan dağları arasında yoğunlaşmış olması bu sahanın önemini Osmanlılar için bir kat daha artırıyordu. Bölgenin sık ormanlarla kaplı oluşu, tıpkı derin vadilere sahip Kafkaslar gibi bu alanı da Osmanlı başıbozuklarının en iyi şekilde uyguladığı gayr-ı nizami operasyonlara uygun bir hale getirmekteydi.

Vidin'in güneyinden yükselmeye başlayan Balkan dağları ise bölgedeki ikinci büyük engeldir. Balkan dağ silsilesinin merkez bölümü yaklaşık 2.500 metre yüksekliğe sahiptir. Sıra dağların batı bölümü denizden ortalama 2.100 metre yüksekken, Karadeniz kıyısına yakın olan Doğu Balkanlar denizden sadece 600 metre kadar yüksektir. Değerli bir savunma hattı olan Balkan dağlarının dokuz derbendinin bulunması ve bunlardan önemli bir kısmının sadece yazın geçit veriyor olması da dikkat çekici coğrafi ayrıntılardı. Ancak söz konusu dokuz derbendin sadece dördü, Prevadi-Aydos arasında bulunan Nadirderbent, Şumnu-Karinabad arasındaki Dobral, Tırnova-İslimiye arasındaki Demirkapı ve Tatarpazarcığının kuzeyinde kalan Troyan geçidi büyük bir saldırı gücünün geçişine uygundu.²⁰ Balkan Dağlarının aşılmasının ardından güneybatı istikametine doğru oluşan üçgen sahada İstanbul'dan önceki son duraklar sırasıyla Tatarpazarı-Filibe ve Edirne-Kırklareli hatlarıydı. Bu savunma merkezlerinin düşmesi ise işgal ordusunu Çatalca ya da daha geride Maslak ve Davud Paşa'da kurulacak İstanbul savunmasıyla karşı karşıya bırakacaktı. Ancak yaklaşık 600 km'lik bir derinliğe sahip olan Tuna ve İstanbul arasındaki kesimde işgalci ordunun gerisiyle iletişiminin kesilmesi, hatta bağlantısının kopması oldukça olağan bir durumdu. Bu bağlamda az sayıda askerle Balkan Dağlarını aşmak büyük bir risk barındırıyordu. Bu riske rağmen İstanbul için Tuna Nehri stratejik ve 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'nın açık bir biçimde gösterdiği üzere Edirne de psikolojik bariyerdi.²¹

ULUSLARARASI SİYASET

Uluslar arasında ilişki kurma yollarından birisi olan savaşları, meydana geldikleri mekân kadar devrin diplomatik ortamı da doğrudan etkilemektedir. Osmanlı-Rus savaşları bağlamında, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar genel olarak Lehistan "sorunu" çerçevesinde Varşova'nın, St. Petersburg'un nüfuzu altına girmesi ve Tatar saldırıları çatışmalara zemin oluştururken, 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin eksenini, Rusya'nın Balkanlar'daki ilerleyişine paralel olarak daha güneye Sırbistan, Eflak, Boğdan ve nihayet Boğazlar'a doğru kayacaktı.

Doğrudan sınırları içerisinde kalan Balkanlar bir yana Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'a dair hassasiyeti batı sınırlarının güvenliği ile doğrudan alakalıydı. Lehistan'ın, diğer iki komşusu Habsburglar ve Rusya tarafından işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırlarının tamamının iki hasım gücün kontrolü altına girmesi anlamına geliyordu. Ancak Lehistan meselesi aynı zamanda bir Avrupa sorunuuydu. Fransa'nın Doğu Avrupa'daki çıkarları, bu çıkarları tehdit eden Rus ilerleyişi ve Habsburglarla yaşadığı gerilimler Paris ve İstanbul arasındaki yakınlaşmaya

²⁰ Lionel W. Lyde-A. F. Mockler-Ferryman, *A Military Geography of the Balkan Peninsula*, (Londra: A. and C. Black), 1905, 49-55 ve 133-134 ve Russell, *age.*, s. 69.

²¹ Balkanlardaki savunma hatları ve burada bulunan kalelerin XIX. yüzyıldaki durumu konusunda bkz: Killmeyer, *age.*, s. 256-292

zemin oluştuyordu. Fransa'nın XVIII. yüzyılda Rus-Habsburg ikilisinin önüne set çekmek için kurguladığı “doğu bariyeri” (*Barrière de l'est*) projesinde,²² İsveç ve Lehistan'ın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer alması tesadüfi bir tercih değildi. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da kendilerini gösterecek olan Fransız askeri uzmanlar söz konusu siyasi projenin askeri enstrümanlarıydı. Başta Baron de Tott olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen uzmanların, pek çok kez Kuzey Karadeniz'deki kalelerde görev yapması Fransa'nın bölgedeki Rus yayılmasını çıkarları için bir tehdit olarak gördüğüne işaret etmektedir. Fransa'nın Doğu Avrupa ve Karadeniz'deki Rus yayılımını engellemeye dönük siyaseti diğer taraftan İstanbul ve Stokholm arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturmaktadır. Rusya'nın hedefindeki iki devletin 1740'tan itibaren yoğunlaşmaya başlayan ilişkileri aslında Rus donanmasının Kronstadt'dan çıkışını engellemeye yönelik bir eylemdi. Bâb-ı Âli'yi Akdeniz'de rahatlatmaya ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki etkinliğini artırmaya hizmet etmesi beklenen bu birlikteliğin İsveç'e, Rus işgali altındaki Finlandiya'yı yeniden ele geçirebilmek için bir fırsat vermesi umuluyordu. Ancak süreç içerisinde, tıpkı Osmanlı Devleti gibi savaşı finanse edebilecek enstrümanlardan yoksun olduğu ortaya çıkan İsveç'in Bâb-ı Âli'yi destekleme kapasitesinin beklenenden çok daha zayıf olduğu anlaşıldı. Nitekim Osmanlılar, Fransız İhtilali öncesi devrin son savaşında İsveç'in yanı sıra Rusya-Habsburg koalisyonuna karşı kendilerini destekleyecek bir kara gücüne şiddetle ihtiyaç duydu. Bu açığı Prusya ile kapatmaya çalışan Bâb-ı Âli'nin çabası Büyük İhtilal'in ardından bambaşka bir yöne doğru evrimleşecekti.

Osmanlı-Fransa ilişkisine benzer bir biçimde Rusya ve Habsburgların birlikteliği de doğal bir ittifaktan ziyade konjonktürel ve zorunlu bir müttefiklik ilişkisini tarif ediyordu. Zira Rusların Balkanlara doğru ilerleyişi zaman içerisinde Habsburgları da tehdit eder bir niteliğe bürünecekti. Bu süreçte Rusya, Balkanlar'da yaşayan Ortodoks kardeşlerine doğru ilerlemenin sadece Osmanlı topraklarını işgal meselesi olmadığını öğrenecek ve St. Petersburg yönetimi bu yayılmanın aynı zamanda bir Avrupa sorunu/Doğu Sorunu olduğunu anlayacaktı. Bu bağlamda Rusya, bölgede yürüttüğü tüm hareketlerde Habsburg ve Prusya ordularını da dikkate almak durumunda kalacaktı. Nitekim Viyana'nın onayı alınmadan Balkanlar'da yapılacak hareketlerde Rus ordusunun sağ kanadı Habsburg ordusu tarafından tehdit edilirken, Rusya'nın Balkanlardaki meşguliyetinden faydalanabilecek bir konumda olan Berlin idaresi St. Petersburg yönetiminin Lehistan'daki kazanımlarına göz dikebilirdi.

Büyük Petro'dan itibaren Rusya'nın Balkan Ortodokslarını isyan ettirerek yaşanan çatışmalarda yardımcı kuvvet olarak kullanmayı düşünmesi St. Petersburg'da belirlenen stratejiye karşı Avrupa'da oluşan rahatsızlığın temel sebebiydi.²³ Balkanlarda Rus nüfuzu altında “bağımsız” Slav devletlerinin kurulmasına dönük dış siyasetin tetiklediği bu rahatsızlık bölgedeki diğer aktörlerin tatmin edilmesini zorunlu kılmaktaydı. 1788'de Grek Projesi çerçevesinde Habsburglar'la kurulan ittifak bu siyasi hedefe ulaşmak için II. Katerina'nın kullandığı bir enstrüman olarak da görülebilir. Ancak İhtilal Harpleri'nin araya girmesi Rusya'nın yayılcı ve Lehistan'da görüldüğü üzere “paylaşımçı” dış politikasını bir kenara bırakmasına yol açacaktı. Devrin İstanbul sefiri Koçubey tarafından tasarlanan “*zayıf komşu*” siyaseti en azından yeni bir savaşın başlayacağı 1806'ya kadar Rus dış politikasına hâkim oldu. Büyük güçlerin müdahalesi durumunda daha muti bir komşu bulunamayacağını düşünen Rus hariciyesi bundan sonra, “doğal düşman” olarak görülen Osmanlı

²² Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797*, (Londra: Routledge, 2003), 217.

²³ Sumner, *age.*, s. 36 vd.

İmparatorluğu'nu korumaya yönelik bir dış politika takip edecekti. İstanbul'daki etkisini artırmasına bağlı olarak Boğazları kontrolü altında tutmaya çalışan Rusya, bu süreçte sık sık Avrupa'nın diğer büyük güçleri ile karşı karşıya geldi. 1809'da İngiltere ile imzalanan Kala-i Sultaniye Antlaşması aslında zayıf komşu siyasetinin de iflasıydı. 1820lerin başında Rus hariciyesinde etkili olan Rum asıllı Kont Kapodistrias önderliğindeki hizbin, II. Katerina'nın Grek Projesine dönülmesi konusunda yaptığı propaganda ve Çar Aleksandr'ın yerini diplomatik sorunların askeri yöntemlerle çözümüne inanan I. Nikola'nın alması Rusların bir kez daha Balkanların özgürleştirilmesine dönük bir dış politikaya döndüğüne işaret ediyordu. Küçük Kaynarca (1774), Yaş (1792) ve Bükreş (1812) antlaşmalarıyla elde ettiği hemmezheplerini koruma hakkı bu politikanın en çok kullanılan aracı olacaktı.²⁴

Rusya'nın Doğu Avrupa'ya doğru ilerleyişinin Avrupa siyasetini etkileme gücü ne kadar büyükse, Akdeniz ve Karadeniz'de artan Rus etkinliği de en az o kadar önemliydi. Bu durum aslında Rusya'nın bir deniz gücü olarak ortaya çıkışıyla alakalıdır. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Fransa olmak üzere büyük güçlerin Karadeniz'de artan ticaret hacmine ilgisi Rusya'nın bölgedeki siyasi etkinliğini sınırlayacak nitelikteki gelişmeleri beraberinde getirdi. Örneğin Amerika'nın kaybindan sonra kereste ve diğer gemi inşası için gereken hammaddeleri İngiltere'nin, Karadeniz üzerinden sağlamaya çalışması St. Petersburg yönetimini 1792'de Yaş'taki barış müzakerelerinde Bug ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeyi kontrol eden Özi Kalesi konusunda zorlu bir müzakere sürecini yürütmek durumunda bırakacaktı.²⁵ Rusya'nın etkili bir siyasi aktör olmayı planladığını ortaya koyan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de gerçekleşen Rus operasyonları da benzer bir problemi Avrupa'nın gündemine taşıyacaktı. II. Katerina ile Malta Şövalyeleri arasındaki ilişki,²⁶ 1773'te önce Mora'ya, daha sonra Suriye'ye düzenlenen operasyonlar²⁷ ve nihayet İhtilal Harpleri esnasında Rus donanmasının bölgede iyiden iyiye varlığını hissettirmesi Rusya'nın Akdeniz'de kalıcı bir üs bulmaya dönük siyasetinin sonucuydu. Çeşme ve Navarin'de Osmanlı donanmasının iki kez imha edilmesi ve Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1833) esnasında Rusya'nın takip ettiği siyaset ise bu süreçteki dönüm noktalarına işaret etmekteydi. Akdeniz ve Karadeniz arasındaki geçişi sağlayan, Boğazların 1833'ten sonra bir Avrupa sorunu haline gelmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Lehistan taksimatlarının ardından XIX. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun "Doğu"daki tek sorun olarak kalması ve Kafkaslar'da karşılaştığı diğer rakibi İran'ı 1828'de sindirmesi Rusya'nın, bölgede yapacağı askeri operasyonları kolaylaştıran siyasi faktörlerdi. Ancak bölgesel güçlerin daha az problem çıkarmasına karşılık, yerel sorunların uluslararasılaşması, Rusya'nın diğer büyük güçlerle daha çok karşı karşıya gelmesine sebep olacaktı.

²⁴ Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 29; Hugh Ragsdale, "Russian Foreign Policy, 1725-1815", ed. D. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c:II (Imperial Russia, 1689-1917), (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 522-523; Plamen Mitev, "Russia's Doctrine of the Ottoman Empire's Bulgarian Provinces and Bulgarians (From Catherine II to Alexander I)", ed. M. Baramova-G. Boykov-I. Parvev, *Bordering Early Modern Europe*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2015), 135-140 ve Bitis, *age.*, s. 27, 30, 33

²⁵ O. T. Murphey, *Comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution (1719-1787)*, (Albany: Suny Press, 1982), 447-458 ve Allan Cunningham, "The Ochakov Debate", ed. E. Ingram, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, c:I, Londra: Frank Cass, 1993), 1-32.

²⁶ Thomas Freller, "In Search of a Mediterranean Base: The Order of St. John and Russia's Great Power Plans During the Rule of Tsar Peter the Great and Tsarina Catherine II", *Journal of Early Modern Studies*, 8 (2004): 3-30.

²⁷ Richard Ungermann, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, (Viyan: Braumüller, 1906), 187

HASIM ORDULAR

Coğrafya ve siyaset savaşları ne kadar etkilerse etkilesin, muharebe alanında karşı karşıya gelen iki ordunun yapısı, komuta heyeti ve uyguladıkları taktikler savaşın sonucunu etkileyen en önemli faktördür. Batı sınırlarındaki piyade ağırlıklı ordulara sahip düşmanlarla mücadele edebilmek amacıyla tımar sisteminde yapılan değişiklikler ve buna paralel olarak artan sayıda ücretli asker istihdamı, ateşli silahların iyiden iyiye yayıldığı XVIII. yüzyılda büyük bir dönüşüm yaşayan Osmanlı ordu yapısına damgasını vuran gelişmelerdi.²⁸ Aynı dönemde benzer sorunlara çözüm arayan Rus ordusu ise servajı esas alan yeni bir askere alma sistemini uygulamaya başlamıştı.²⁹ Bu yeni askere alma sistemi bir taraftan çiftçilerin itaatkar askerlere dönüştürülmesinde,³⁰ diğer taraftan da nüfusu hızla artan ordunun ekonomik açıdan desteklenmesinde büyük sıkıntıları beraberinde getirecekti. Bu tür büyük yapısal dönüşümler ya da siyasi gelişmelerin sonuçları olarak görülebilecek isyanlar ise değişimin bir diğer yan etkisiydi. Artan ordu harcamalarının veya askere alma sistemindeki uygulamaların tetiklediği, bizatihi ordu içinde veya siviller arasında başlayan isyanlar muharebe alanındaki orduların performanslarıyla yakından alakalıydı. Zira Sırp ve Yunan ayaklanmaları, 1807-1808 aralığında İstanbul’da yaşanan ihtilaller veya Yeniçeriliğin ilgası cephedeki Osmanlı ordusunun dengesini bozarken, Rus ordusu sadece Osmanlılarla değil, saray darbeleri ya da Pugaçev İsyanı gibi ayaklanmalarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Ağırlıklı olarak ücretli askerlerden oluşan Osmanlı ordusunun, XVIII. yüzyıldaki başıbozuk yapısı Avrupalı talimin ordu genelinde uygulanamaması anlamına geliyordu. İtaati sağlamanın en ucuz ve etkili yolu olan talimin hayata geçirilememesi, Osmanlı birliklerinin yekpare bir biçimde muharebe alanında hareket etmesini de engellemekteydi. Ordu içerisinde sağlıklı bir emir-komuta zincirinin oluşturulamamasını, bu durumun bir diğer sonucu olarak görmek mümkündür. Farklı siyasi hiyazlara mensup olan paşalar arasındaki çekişmeler ise Osmanlı ordusunun muharebe performansını olumsuz yönde etkiliyordu. Benzer bir değişim süreci geçirmekte olan Rus ordusu da disiplin ve ordu bürokrasisi konusunda benzer sıkıntılar yaşamaktaydı. Örneğin 1828’de yapılacak operasyonları planlamakla görevlendirilen General Hans Karl von Dietbitsch, operasyonlar sırasında alınan kararlara müdahale etme yetkisine sahip değildi. Buna, Çar Nikola’nın muharebelere şahsen katılımının da eklenmesi Rus ordusunun komuta kademesindeki çok başlılığı başka bir boyuta taşıyacaktı.³¹

Her iki ordu da zaman zaman komuta zafiyeti içine düşseler de XVIII. yüzyılın ilerleyen safhasında düşman kuvvetler arasındaki makas taktik açıdan gittikçe açılmaya başladı. Daha çok süvari akınlarına dayalı hızlı saldırıların temel oluşturduğu bir taktik formasyonu benimseyen Osmanlı ordusu, özellikle meydan muharebelerinde nizamlı Rus ordusunun kurduğu taktik dörtgenler karşısında adeta buharlaşıyordu. Rusların, küçük kalibreli, cephe hattında kolaylıkla yer değiştirebilen ve hızlı bir biçimde ateşlenebilen topları, Osmanlı başıbozukları üzerinde etkili bir biçimde kullanması muharebenin sonucunu doğrudan etkilemekteydi.³² Öyle ki, Larga ve Kartal’da

²⁸ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, (İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, 1965) ve Halil İnalçık, “The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, ed. V. J. Parry – M. E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East*, (Oxford: Oxford University Press, 1975), 195-217.

²⁹ John L. H. Keep, *Soldiers of the Tsar, Army and Society in Russia 1462-1874*, (Oxford: Clarendon Press, 1985), 105-106.

³⁰ Elise K. Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, (New Jersey: Princeton University Press, 1990), 56-65.

³¹ Bitis, *age.*, s. 280.

³² Moltke, *age.*, s. 17-19 ve 29.

(1770) kazanılan büyük zaferlerin ardından, XVIII. asrın geometrik savaş taktiklerini sahada uygulayabilen neferlere komuta eden Rus generaller yüzyıl sonuna gelindiğinde, açık alanda kendi kuvvetlerine nazaran sayısal üstünlüğe sahip olsa da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratabileceklerini düşünmekteydi. Osmanlı ordusunun muharebe sahasında ateş üstünlüğünü kaybettiğine işaret eden bu durum Rus ordusunun fenn-i harbin kurallarını muharebe sahasına yansıtabilme ve Rus komuta heyetinin sevk ve idare becerisine referans veriyordu.

Silah ve mühimmat üretimindeki sıkıntılara kalıcı çözümler bulunamaması da Osmanlı ordusunun muharebe sahasında yaşadığı problemlere ilave edilebilir. Savaş tehdidi ortaya çıkmadan silah ve mühimmat üretimi konusunda oldukça gevşek davrandığı anlaşılan Osmanlı Devleti savaş ilanından ya da savaş tehdidi hissedilmeye başladıktan sonra silah ve mühimmat üretimine ağırlık vermektedir. Ordunun, barış zamanındakine nazaran çok büyük ölçüde artan talebini karşılamak üzere harekete geçilmesi ise iki temel sorunun ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bunlardan ilki yükselen hammadde talebinin karşılanmasına yöneliktir. Hammadde ihtiyacının savaşın devam ettiği sırada ve çoğunlukla muharebe sahasının art bölgesinde yer alan Balkanlar'dan karşılanmaya çalışılması hem tedarikte hem de tedarik edilebilen hammaddenin naklinde ciddi problemleri beraberinde getirmekteydi. İhtiyaç duyulan hammaddenin ve nakliye araçlarının piyasa rayicinden çok daha düşük olan miri fiyat rejimi çerçevesinde temin edilmeye çalışılması ahalinin çoğu zaman elindekini de saklamasına yol açıyordu. Hammadde teminin gerçekleştirilebildiği durumlarda ise, örneğin Tophane'nin, çağın üretim araçları ve biçimiyle kısa sürede ihtiyaç duyulan harp araç-gereçlerini istenilen sürede üretebilmesi pek de mümkün değildi. Bu hususta karşılaşılan ikinci sorun da doğrudan birinciyle alakalıydı. Zira önemli bir bölümünü ücretli askerlerin oluşturduğu ve savaş kazanamayan bir ordunun artan silah ve mühimmat talebi kaçınılmaz bir biçimde nakit ihtiyacını artırarak, bütçedeki açığı daha da büyütecekti. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın öngördüğü savaş tazminatını ödedikten sonra belini doğrultamayacak olan Osmanlı hazinesi, bir sonraki savaşta ciddi bir mali kriz yaşayacak, hatta dış borç arayışına girecekti.³³

Aslında Osmanlı Ordusu, hasımlarının silahlarını kullanmakta ya da üretmekte herhangi bir beis görmüyordu. Örneğin Kartal ve Larga'da yaşanan ağır yenilgilerden hemen sonra Fransız askeri uzman, Baron de Tott tarafından İstanbul'da Sürat Topçuları ortasının kurulması, iki ordu arasındaki etkileşime ve Osmanlıların yeni duruma ayak uydurabilme gücüne işaret ediyordu. Ancak savaş meydanında alınan ağır yenilginin ardından Osmanlı Devleti'nin ders çıkartarak misliyle mukabele etme çabası içine girmiş olması, en erken bir sonraki savaşta sonuçları alınabilecek değişim sürecinin başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Yanı sıra her ne kadar Osmanlı Devleti yeni duruma ayak uydurmaya çalışsa da ordunun bu konuda büyük bir çaba sarf ettiğini söylemek de mümkün görünmemektedir. Özellikle ordu bürokrasisinin üst düzey makamlarını işgal eden görevlilerin genel olarak değişim sürecine ayak diredikleri rahatlıkla iddia edilebilir. Kaldı ki, sadaret gibi karar alıcı makamlarda yaşanan değişiklikler de ordu organizasyonundaki yeniden yapılanma faaliyetini olumsuz bir biçimde etkilemekteydi. Örneğin büyük ölçüde Kırım probleminin tetiklediği Halil Hamid Paşa önderliğinde hayata geçirilen yeniden yapılanma programının, sadaret mevkiindeki değişimin ardından yarım kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim bilhassa orta rütbeli subayların direndiği anlaşılan süratçi ortalarının yeniden düzenlenmesi ve talim prosedürünün uygulanması Halil Hamid Paşa'nın azlinden sonra akim kalmıştı. Dolayısıyla Rus

³³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)*, (İstanbul: Alan Yayınları, 1986), özellikle 76-77.

ordusunun envanterindekilere denk silahlar üretilse de ne Osmanlı neferleri ne komuta kademesi söz konusu silahları muharebe sahasında etkin bir biçimde kullanabilecek bilgi düzeyine ve eğitim altyapısına sahipti.

Taktik düzeyde ortaya çıkan bu temel farklılık, Osmanlı ordusuyla Baserabya'nın askeri harekate son derece uygun, uçsuz bucaksız steplerinde savaşan Münnich, Rumyantsev ya da Suvorov gibi komutanlara büyük bir avantaj sağlamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde sıra Balkanlara geldiğinde General von Dietbitsch savaşı, enerjik Türk süvarisine ve başıbozuk piyadesine büyük avantaj sağlayan sık ormanlarla çevrili, engebeli bir arazide kabul etmek durumunda kalacaktı. XIX. yüzyılda görev yapan Rus komuta heyetinin çözmesi gereken problemler sadece coğrafyadan kaynaklanan sorunlarla sınırlı değildi. Osmanlı ordusu, Rusya'nın açık alandaki üstünlüğünü keşfettiği süreçte kendi yapısına daha uygun bir biçimde savaşmaya başlayacaktır. XIX. yüzyıl dönümünde Napoléon Bonaparte'ın tavsiyelerini dikkate alan³⁴ Osmanlılar, meydan muharebelerinden olabildiğince kaçınarak, Rus lojistik rotalarına düzenlenen pusulara öncelik vermeye ve muharebeleri kendilerini güvende hissettikleri kalıcı tahkimatların arkasında kabul etmeye başlamıştı. Devrin bir gözlemcisinin de belirttiği üzere XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ordusu “*küreği en değerli silah olarak kullanıyordu*”.³⁵ Yine ateş üstünlüğünün kaybıyla açıklanabilecek bu durum süreç içerisinde Osmanlı ordusunun daha çok kalıcı tahkimatların ardına sığınmasını da beraberinde getirecekti. Rumyantsev'in de övgüyle bahsettiği Osmanlı neferlerinin siper kazma hızı³⁶ her ne kadar Osmanlı ordusunun meydan muharebelerinde korunabilmek adına geçici tahkimat inşasına referans veriyor olsa da söz konusu tahkimatların doğru şekilde ve yerde inşâ edilmemesi sahradaki Osmanlı ordugahlarının Rus birlikleri tarafından ele geçirilmesine zemin hazırlayacaktı. Osmanlı ordusunun tahkimatların arkasına sığınarak yaptığı savunmalarda yaşanan başarısızlıklar ise genellikle askeri yetersizliklerden ziyade, moral motivasyonla ve direnen kalelerde meydana gelen katliamlarla ilgiliydi. Nitekim 1770 yılında üç hafta içinde İsmail, Kili ve İbrail'in kaybı ya da 1790 yılının Ekim ve Kasım aylarında peş peşe Kili, Tulca ve İsakçı'nın düşmesi Osmanlı ordusunun zaman zaman savaşmaktan vazgeçtiğini gösteriyordu.

Buna mukabil Rus komuta heyeti süreç içerisinde Osmanlılara karşı artan ölçüde hız ve sürprize dayalı bir savaş yapma biçimini benimsedi. Zaman içerisinde Ruslar, harekât sahasındaki istihbarat üstünlüklerinin sağladığı avantajla, hasım üzerinde korku ve karışıklık yaratmaya yönelik eylemlerde bulunmaya başladı.³⁷ Konvansiyonel orduyu taktik açıdan bir Kazak kabile şefi gibi sevk ve idare eden Suvorov'un ya da Kutuzov'un baskın niteliği taşıyan saldırılarıyla Osmanlı ordusunun başa çıkması çok da mümkün değildir. 1790 sonunda İsmail kuşatmasında da gözlemlendiği üzere ele geçirilen kalelerde yapılan kıyımlar da bölgede yaşayan sivil ahalinin baş edemeyeceği kadar büyük bir psikolojik etkiye sahipti. Zaman içerisinde artan coğrafi kazanımlar ve hareket kabiliyeti ile ilişkili biçimde sahada inisiyatifi ele geçiren Rus ordusu, Balkanlardaki Osmanlı ordugahlarından ya da cephe karargahından ziyade siyasi hedefi, İstanbul'u düşürme odaklı bir planlamaya

³⁴ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c: I, çev. ve ed. A. Mikaberidze, (Westchester: Nafziger Collection, 2002), 136-141.

³⁵ Russel, *age.*, s. 51-52.

³⁶ Virginia Aksan, “Ottoman Military Power in the Eighteenth Century”, (ed.) B. Davies, *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, (Leiden: Brill, 2012), 337.

³⁷ XVIII. yüzyılda Rus ordusundaki taktik değişim konusunda bkz: Bruce Menning, “Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century”, *War and Society*, 2 (1984): 30-33.

yönelecekti. 1829 sefer mevsiminde Balkanlardaki ana Osmanlı ordugahlarını ve cephe karargahını yalıtıktan sonra ileri harekate devam eden Rus birliklerini kendilerini bir anda Edirne’de bulması bu türden bir stratejinin sonucuydu.

Teknik bilgi gerektiren silah sanayiinin gelişimi, bu alandaki ilerlemenin muharebe meydanında doğru bir şekilde kullanılması, yeni ve daha güçlü sahra tahkimatlarının inşası ve kuşatmalar konusunda gösterilen hassasiyet, orduda uygulanan eğitim programıyla anlam kazanıyordu. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl, her iki ordunun da yeniden yapılanma sürecine girdiği dönemdi. Gerek askeri okulların açılması ve eğitim programlarının yenilenmesi gerekse istihdam edilen yabancı askeri uzmanlar ele alınan dönem içerisinde Rus ve Osmanlı ordularının çağa ayak uydurmasında önemli roller üstlenmişlerdi. Fakat bu noktada da Rus ordusunun önde olduğu belirtilmelidir. Christoph von Münnich (1683-1767) gibi Alman asıllı generallerle ya da karargahında yer verdiği Lloyd ya da Heinrich von Huyssen (1666-1739) gibi askeri danışmanlarla ordusunu modernize eden Rusya, Osmanlı ordusuyla karşılaştırıldığında talimli ve dolayısıyla yekpare bir biçimde hareket edebilen, ateş üstünlüğüne sahip bir ordu yaratabilmişti. Askeri eğitimin kurumsallaşması ve kalitesi bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde St. Petersburg’da açılmaya başlanan askeri okullar bu bakımdan iki ordu arasındaki farka referans vermektedir. Zira tam da bu dönemde bilimsel devrim ve ampirik perspektif yaklaşık yarım yüzyıl sonra kendisini askeri alanda göstermeye başlamıştı. Askeri eğitimdeki okullaşma, muharebelerin rasyonel bir zeminde ele alınmasını beraberinde getiren bu sürecin doğal sonucuydu. Ancak usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen Osmanlı komuta heyetinin standart kitabi eğitimden geçmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekecekti. Büyük ölçüde yazılı askeri kültürün ürünü olan ordu içerisindeki süreklilik de muharebe alanındaki başarıyı yakından etkilemekteydi. General Rumyantsev (1725-1796), General Potemkin (1739-1791) ve General Suvorov (1729-1800), Fransız asıllı General Langeron (1763-1831), Rumyantsev ve Suvorov’un astı olarak görev yapan Feldmareşal Kutuzov (1745-1813), nihayet General Paskeviç (1782-1856) ve General Hans Karl von Dietbitsch (1785-1831) gibi isimleri dünya askeri tarihine geçmiş olan komutanlar Rus ordusundaki geleneğin taşıyıcılarıydı. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı-Rus harplerine aktif olarak çeşitli rütbelere, pek çok kez katılan söz konusu generaller kazandıkları tecrübeyle hem muharebe alanını hem de düşmanı yakından tanıma fırsatına sahip olmuştu.

Askeri devamlılıktan ve liyakatten hiçbir şekilde bahsedemeyeceğimiz Osmanlı ordusunda ise komutanların kaderleri, siyasi rakiplerinin becerisine ve muharebelerin sonuçlarına bağlıydı. Zira 1735-1739 arasında toplam beş kez ve 1768-1774 arasında toplam altı kez gerçekleşen sadrazam değişiklikleri, Osmanlı ordu bürokrasisindeki problemlere ve devlet içerisindeki hizip mücadelelerine işaret ediyordu. Bâb-ı Âli’deki hizip mücadeleleri yabancı uzmanların istihdamını da etkileyen önemli faktörlerden birisiydi. Örtülü ya da açık bir şekilde Bâb-ı Âli’deki muhalif güçlerin girdiği siyasî çatışmalarda Osmanlı ordusundaki yabancı uzmanlar ya da askerî heyetler birer enstrüman olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla yabancı askeri heyetlerin ya da danışmanların istihdam süresi veya önerilerinin uygulanabilirliğini, Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası ilişkiler arenasındaki konumu kadar heyetleri ve danışmanları İstanbul’a getiren hiziplerin siyasi ömrü ya da gücü de etkilemekteydi. Farklı askeri kültürlerin ürünü olan ya da İhtilal Harpleri esnasında da görüldüğü gibi birbirlerine hasım grup ve ülkelerden gelen yabancı uzmanların İstanbul’da uyumlu bir biçimde çalışması da çok mümkün görünmemekteydi. Şüphesiz benzer problemlerle uğraşmak zorunda olan Rusya’da istihdam edilen yabancı uzmanların görevlerini çok daha istikrarlı bir

biçimde yaptıkları bir gerçektir. 1768-1774 Savaşında General Rummyantsev'in karargahında görev alıp, savaşın ilerleyen safhasında Silistre kuşatmasına katılan Henry Lloyd ya da Napoléon Savaşları esnasında Rusya hizmetine girip 1832'de Rusya Kurmay Akademisi'nin kuruluşunda aktif bir rol üstlenen Antoine-Henri Jomini (1779-1869) bu konuda ilk akla gelen örneklerdir. Osmanlı ordusunun ve dolayısıyla komuta kademesinin, Avrupa ordularının gelişiminde önemli bir yere sahip gelişmelerin vuku bulduğu 1739-1768 yılları arasında savaş meydanlarından uzak kalması devamlılık konusundaki zaafın bir başka önemli sebebiydi.³⁸ Nitekim Osmanlıların aksine Avusturya Veraset (1740-1748) ve Yedi Yıl (1756-1763) harplerinde muharebe alanından uzak kalmayan Ruslar, XVIII. yüzyılın askeri dehalarından birisi olan Büyük Friedrich'den taktik açıdan pek çok şey öğrendiler.³⁹

Osmanlı tarafının zamansız ve hazırlıksız savaş ilanlarını da bürokratik sorunların bir parçası olarak görmek mümkündür. Devletlerin malî, teknolojik ve bürokratik kapasitelerinin savaşları sefer mevsimi olarak isimlendirilen “rûz-ı hızır” ve “rûz-ı kasım” arasına sıkıştırdığı bir çağda zamansız ve hazırlıksız bir biçimde ilan edilen savaşlar kaçınılmaz bir biçimde büyük kayıplarla sonuçlanmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, 1710 Kasımındaki savaş ilanının ardından ordusunu ancak 1711 Nisan'ında İstanbul'dan sevk edebilmesi ya da 1768 yılının Ekim ayında ve Ağustos 1787'de gerçekleşen zamansız savaş ilanları, Bâb-ı Âli'nin uluslararası ilişkilere büyük ölçüde duygusal yaklaştığına işaret etmektedir. Ancak savaş ilanlarında ya da ordunun cepheye sevk edilmesinde yaşanan gecikmeleri şahsi ahlak ve devlet ahlakı arasındaki farkla açıklamak her zaman mümkün değildir. Örneğin 1806 sonunda başlayan Rus işgalini durdurmak üzere Osmanlı ordusunun ancak 12 Mart 1807'de İstanbul'dan harekete geçebilmesinde bu sırada İstanbul'a yapılan İngiliz saldırısı kadar İmparatorluk'taki genel siyasi gerginliğin de payı olmalıdır. 1828'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin yine üç haftalık bir gecikme ile ancak 20 Mayıs 1828'de savaş ilan edebilmesi ise doğrudan Yeniçeriliğin ilgası ve Asakir-i Mansure alaylarının henüz tam manasıyla teşkilatlandırılmamış olmasıyla ilgiliydi.

SONUÇ

XVIII. yüzyıl orduların büyük bir değişim geçirdiği ve savaşın rasyonel bir metodoloji ile icra edilmeye başlandığı bir dönemdi. Muharebenin akılla kavranabilecek çözülmesi gereken bir problem olarak algılanmaya başlanması devrin en dikkati çeken özelliklerinin başında geliyordu. Ordu mevcutlarındaki artış, ateşli silahların yayılması ve süreç içerisindeki teknolojik gelişimleri, problemi daha da girift bir hale getirmekteydi. Ateş gücünün artmasıyla doğru orantılı bir biçimde gelişme kaydeden sahra tahkimatları da hesaba katıldığında coğrafyanın muharebeler açısından çok daha belirleyici unsurlar olarak dikkate alınmaya başlandığını söylemek mümkündür. Ordu organizasyonlarının bürokratikleşmesi ve sevk ve idarenin karmaşıklaşması ise komuta heyetlerinin profesyonelleşmesi anlamına geliyordu. Tüm Avrupa devletlerinin ayak uydurmaya çalıştığı bu değişim sürecine ek olarak Osmanlı ve Rus orduları sadece birbirleriyle değil, coğrafyanın dayattığı çetin koşullarla da mücadele etmek durumundaydı. Nehirlerin parçaladığı, dağ silsilelerinin birer duvar misali yükseldiği bir sahada çatışan her iki ordu da lojistik faaliyetlerinin niteliği ölçüsünde başarılı olabiliyordu. Harbi çoğu kez ordusunu muharebe sahasında daha uzun süre tutabilen tarafın kazandığı bir dönemde devletlerin mali durumları da en az lojistik faaliyetler kadar önemliydi.

³⁸ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (İstanbul; İş Bankası Yayınları, 2014) 214.

³⁹ Aksan, *agm.*, s. 330.

Dolayısıyla özel olarak tek tek muharebelerin planlanmasının ötesinde sefer mevsimi için yapılan genel planlamalar, lojistik bağlantıların kurgulanarak intikal rotalarının ya da ordugahların ve kışlakların kurulacağı bölgelerin en doğru biçimde belirlenmesi harbin sonucu üzerinde müessirdi.

Osmanlı ve Rus orduları arasında, bu makale çerçevesinde ele alınan dönemde yaşanan çarpışmaların sonuçlarını sadece komuta heyetlerinin bilgi ve neferlerin eğitim düzeyi ya da orduların istihbarat konusundaki mahareti çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacak yorumlardaki hata payını yükseltecektir. Zira hasmın iki cepheli bir savaşa zorlanarak cephedeki baskının azaltılmasına yönelik dış politika cephede bulunan orduların başarılarını doğrudan etkilemekteydi. Benzer bir biçimde muharebe sahasında kazanılan zaferin masada kaybedilmemesi ya da yaşanan hezimetin hafifletilmesi de diplomatların becerilerine referans vermektedir. Bu bakımdan coğrafi, askeri, mali ve diplomatik faktörler bütüncül bir biçimde dikkate alınmaksızın Osmanlı-Rus harplerini değerlendirmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Virginia, “Ottoman Military Power in the Eighteenth Century”, ed. B. Davies, *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, Leiden: Brill, 2012.
- Allen, W. E. D. - Muratoff, P., *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge: Cambridge University Press, 1953.
- Averyanov, P. I., *Osmanlı-Iran-Rus Savaşlarında Kürtler (XIX. Yüzyıl)*, çev. İ. Kale, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.
- Bitis, Alexander, *Russia and the Eastern Question, Army, Government and Society, 1815-1833*, Oxford: Clarendon, 2006.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, 1965.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.
- Chesney, F. R., *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris*, c: I, Londra: Longman, 1850.
- Chesney, F. R., *The Russo-Turkish Campaigns of 1828-1829*, New York: Redfield, 1854
- Cunningham, Allan, “The Ochakov Debate”, ed. E. Ingram, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, c: I, Londra: Frank Cass, 1993.
- Davies, Brian L. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, Londra: Routledge, 2007.
- Duffy, Christopher, *Russia’s Military Way to the West, Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800*, Londra: Routledge, 1981.
- Fisher, Alan, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Freller, Thomas, “In Search of a Mediterranean Base: The Order of St. John and Russia’s Great Power Plans During the Rule of Tsar Peter the Great and Tsarina Catherine II”, *Journal of Early Modern Studies*, 8 (2004): 3-30.
- Gavriil, Golovkin, *Warhafftiger Journal und Relation, von demjenigen was zwischen der Armee von Sr. Czäaris. Majest. und der Türckischen Seit dem 30. Mai st. v. 1711 passiret*, Hamburg, 1711.
- Goryanof, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, İstanbul, 2006.
- Hochedlinger, Michael, *Austria’s Wars of Emergence, 1683-1797*, Londra: Routledge, 2003.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü”, *Belleten*, 46 (1948): 349-402.
- İnalçık, Halil, “The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, ed. V. J. Parry – M. E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, 1975.
- Keçeci, Serkan, “The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)”, Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, Londra, 2016.
- Keep, John L. H., *Soldiers of the Tsar, Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Köremezli, İbrahim, “Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)”, (ed.) G. Yıldız, *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Killmeyer, H. O., *Militär-Geographie von Europa mit den asiatisch-russischen und asiatisch-afrikanisch-türkischen Laendern*, Stuttgart: J. B. Metzler’schen Buchhandlung, 1857.
- Lyde, Lionel W. - Mockler-Ferryman, A. F., *A Military Geography of the Balkan Peninsula*, Londra: A. and C. Black, 1905
- Martin, Janet, *Medieval Russia (980-1584)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Menning, Bruce, “Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century”, *War and Society*, 2 (1984): 23-41

- Mikhailovsky-Danilevsky, Alexander, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c: I, çev. ve ed. A. Mikaberidze, Westchester: Nafziger Collection, 2002
- Mitev, Plamen, “Russia’s Doctrine of the Ottoman Empire’s Bulgarian Provinces and Bulgarians (From Catherine II to Alexander I)”, (ed.) M. Baramova-G. Boykov-I. Parvev, *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2015.
- Moltke, Helmuth von, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, Londra: John Murray, 1854.
- Monteith, William *Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskiewich*, Londra: Longman, 1856.
- Murphey, O. T., *Comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution (1719-1787)*, Albany: Suny Press, 1982.
- Noradunghian, Gabriel, *Recueil d’Actes Internationaux de l’Empire Ottoman*, c. I, Paris: Librairie Cotillon, 1897
- O’Brien, C. B., “Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray”, *Russian Review*, 11 (1953): 259-268.
- Puskin, Aleksandr Sergeevich, *A Journey to Arzurum*, çev. B. Ingemanson, Michigan: Ardis, 1974.
- Ragsdale, Hugh, “Russian Foreign Policy, 1725-1815”, (ed.) D. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c: II (Imperial Russia, 1689-1917), Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Rudtorffer, Franz Ritter von, *Militaer-Geographie von Europa*, Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1839.
- Russell, Frank S., *Russian Wars with Turkey*, Londra: Henry S. King & Co., 1877.
- Shapira, D. Y. “The Crimean Tatars and the Austro-Ottoman Wars”, *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. C. Ingrao-N. Samardic-J. Pesalj, Indiana: Purdue University Press, 2011.
- Spalding, H. S., *Sworoff*, Londra: Chapman and Hall, 1890.
- Sumner, B. H., *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Londra: Archon Books, 1965.
- Uyar, Mesut – Erickson, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Ungermann, Richard, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana: Braumüller, 1906.
- Valentini, Georg Wilhelm von, *Lehre vom Krieg*, c: III (Der Türkenkrieg), Berlin: J. W. Boicke, 1833.
- Wirtschaftler, Elise K., *From Serf to Russian Soldier*, New Jersey: Princeton University Press, 1990.